

Виолета ПЕРИКЛИЕВА (Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей, БАН)

Violeta PERIKLIEVA (Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Sofia)

СПОДЕЛЕНАТА ВАНГА. КОНСТРУИРАНЕ НА ЛОКАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ В ПОГРАНИЧНИЯ РЕГИОН НА ПЕТРИЧ, Р. БЪЛГАРИЯ И СТРУМИЦА, Р. МАКЕДОНИЯ

THE SHARED VANGA. LOCAL IDENTITY CONSTRUCTION IN THE BORDER REGION OF PETRICH, R. BULGARIA AND STRUMICA, R. MACEDONIA

The paper directs the attention to the border region of Petrich, Bulgaria and Strumica, Macedonia. Throughout the centuries, this area has developed a common ethnic identity on a regional basis. The final establishment of the political border between the two regions in 1944 led to changes in the traditional markers of common local identity. As a result, today the population is in a process of establishment of new communal symbols. One of these shared symbols is Vanga in whom the population on both sides of the border recognizes itself and who stands in between the two regions but not as a border, which divides but rather as a connecting link.

Keywords: Vanga, local identity, border region.

С окончателното прокаране на държавна граница между регионите на Петрич, Р. България и Струмица, Р. Македония през 1944 г. традиционните маркери на обща локална идентичност се променят. Това повдига въпроса дали на тяхно място се появяват нови. Насока в търсенето на такъв нов символ дава книгата на Галина Вълчинова „Балкански ясновидки и пророчици от ХХ в.” (Вълчинова 2006). Търсейки културния микроареал, в който Ванга се е формирала като ясновидка, Вълчинова насочва теренните си проучвания към региона на Струмица, родното място на „петричката гледачка”, където не само открива функционални паралели на Ванга, но и свързани по един или друг начин с нея „*видовити жени*”. Това ме провокира да се опитам да проуча начините, по които образът на Ванга функционира в региона на Струмишко, както и дали участва в стратегии за конструиране и поддържане на различни нива на идентичност. Отговорът на тези въпроси би могъл да даде представа за степента на функциониране на пророчицата като споделен от двете страни на границата символ.

За потенциала, който притежава фигурата на Ванга, за трансформиране в споделен от двете страни на границата символ свидетелства самата ѝ биография. За жизнения път на пророчицата е писано много, затова тук ще се ограничи само до няколко основни момента от живота ѝ, които са предпоставка за нейното споделяне от населението от Петричко и Струмишко. Вангелия Гущерова е родена през 1911 г. в Струмица, а своите способности получава в Ново село, Струмишко, където след 1923 г. се премества да живее заедно с баща си. Именно там тя е вдигната от „*спида*” (вихрушка), в следствие на което губи зрението си, но получава дарбата си на ясновидка. Така Ванга

започва „кариерата“ си на религиозен специалист в региона на Струмица, но получава своята най-голяма популярност и завършва живота си в региона на Петрич, където се премества след женитбата си с родения в Петричко Димитър Гущеров.

В горепосочената ѝ книга Вълчинова подробно разглежда онези социално-политически реалности и моментите от живота на Ванга, които предпоставят вписването ѝ в полето на локалната религиозност в ролята ѝ на т.нар. алтернативен религиозен специалист. Понятието се употребява от социолози и антрополози и описва посредник между човека и божествената сфера, който сам се мисли и бива смятан за такъв от различни социални групи или общности, но който по правило се намира извън институцията, притежаваща монопола над това посредничеството, т.е. Църквата (Вълчинова 2002: 24-25; Valchinova 2002: 91-92; Christian 1973). И приживе, и след смъртта си Ванга изгражда около себе си религиозен живот, който остава извън пределите на църковната институция. В България отношенията между Ванга и Църквата предизвикват голяма обществена полемика. В резултат на това сред средите на духовенството се обособяват две основни позиции – отричане и „демонизиране“ на пророчицата, от една страна, и приемане и инициране на процедура за канонизация, от друга. В Република Македония подобна полемика не съществува. Македонската православна църква (МПЦ), която настойчиво се опитва да „изчисти“ религиозния живот от неканонични практики, категорично заклеймява Ванга. Отрицателното отношение към нея остава непоколебимо дори сред по-низшите църковни слоеве. В крайна сметка и от двете страни на границата Ванга остава официално извън църковната институция. Тази нейна „апокрифност“ я превръща в подходящ символ на обща локална идентичност за пограничното население на две държави, чиито официални отношения са затруднени. Още приживе къщата на Ванга в Петрич, а по-късно и тази в местността Рупите, се превръща в обединителен център за населението от Петричко и Струмишко, което търси помощ. След смъртта на пророчицата в региона на Петрич започва развитието на култ към нея. Той отдавна е в обсега на научните интереси, затова тук ще се спрем повече върху образа на Ванга от другата страна на границата.

Въпреки че приживе пророчицата е била популярна алтернатива за нуждаещите се от помощ хора от Струмишко, след смъртта си тя не успява да се превърне в обект на масова религиозна почит. Макар че за много струмичани църквата ѝ в местността Рупите и къщата-музей в Петрич са популярна дестинация, посещенията са по-скоро плод на благодарност и преклонение, отколкото проява на религиозен култ. Това вероятно до голяма степен се дължи, от една страна, на факта, че в региона на Струмица религиозните специалисти от типа на Ванга са често срещано явление, което смекчава нейния уникален характер. От друга страна, влияние върху отношението на хората от Струмишко към пророчицата оказва Църквата, която категорично заклеймява подобен род религиозни специалисти. Това силно поляризира мненията по отношение на Ванга – част от хората са склонни да видят в нея образа на светицата, докато друга смята, че „она е от Гяволо“. Независимо от различния характер, който им се приписва, способностите на Ванга не се оспорват и хората от Струмишко не остават безпристрастни към нейната необикновена популярност. Те се гордеят, че именно техният край е родно

място на пророчицата и не пропускат да споменат, че тя е „струмичанка” и че получава дарбата си точно в Струмишко. Голяма част от хората с гордост подчертават и близките си приятелски или семейни връзки с Ванга.

За да представим разнообразно конструираня в Струмишко символ, който представлява Ванга, ще разгледаме два случая, на които попаднах през 2012 г.

През последните двадесет и пет години в околностите на село Ангелци, Струмишко, постепенно изниква комплекс от единадесет параклиса („*манастири*”), построени от различни местни хора. Всички тези хора вярват, че са „*заробени*” и „*мачени*” от съответен християнски светец, който им се явява насън и сам им дава инструкции къде и как да му бъде построен параклис. Началото е поставено през 80-те години на XX в., когато мъж от селото отива при Ванга в Петрич за помощ, а тя му предсказва, че един ден край Ангелци ще има много специално свято място с множество параклиси. След като предава думите на Ванга в селото, жителите му биват залети от вълна съновидения, продължаващи и до днес. В посочената от Ванга местност постепенно изникват параклиси след параклиси. Струмишка епархия отказва да освети тези параклиси. МПЦ, от една страна, отхвърля механизма на съновидението като част от „*традиционалната*” вяра, срещу която се бори, и заклеява инициаторите на подобни строежи като „*гледачи*” и „*баячи*”. От друга страна, тя отказва да освети параклисите, докато те не минат в нейно владение.

Макар че параклисите все още не са осветени, днес комплексът добива все по-голяма популярност сред вярващите и нуждаещите се от помощ хора от областта, а и от други части на Македония. Той става част от една сложна система на съновидения, която постепенно излиза извън пределите на селото. Получил първоначално легитимация за своето съществуване като свято място от Ванга, в последствие той става център на дейността на Бранко, първия човек в селото, „заробен” от светците. За разлика от останалите сънуващи в Ангелци, Бранко не само построява няколко параклиса, но и постепенно поема ролята на религиозен специалист. Той, от една страна, верифицира чрез своите сънища тези на своите съселани, а, от друга, започва да осъществява една по-висша форма на контакт с отвъдното, притежаваща характеристиките на транс.

С времето местността с параклисите край Ангелци започва да става част от съновиденията на хора извън селото. Подобен пример е Зора, която е родена в струмишкото село Велюса, но живее в Кичево. Тя е „заробена” и „мъчена” от св. Йоан Кръстител, който ѝ показва мястото край Ангелци, както и двама съпрузи, към които трябва да се обърне, за да получи помощ. За да верифицира съня си и да получи повече информация за посоченото място, Зора отива при визионерката от Щип Миряна. Миряна я насочва към Ангелци и към двамата съпрузи Бранко и Галаба. Известно време Зора посещава Бранко, който с помощта на светците се опитва да облекчи „мъките” ѝ, докато накрая не ѝ предлага да построи параклис на св. Йоан Кръстител. Така около комплекса в Ангелци се изгражда една сложна йерархична система на осъществяване на контакт с божествената сфера и на легитимация, на върха на която е спечелилата си световна слава Ванга, следвана от религиозни специалисти на регионално ниво от типа на Миряна, по-тясно локални визионери като Бранко, „заробени” и „сънуващи”

на най-ниско ниво хора и обикновени посетители, избрали да отправят молитвите си именно на това място.

Кметът на село Василево, към чиято община административно принадлежи Ангелци, предприемчиво решава да използва параклисите като символ за набавяне на социален престиж за общината. Вече три години в местността с „манастирите” се провежда Фестивал за народни танци и песни „Св. Петка”, носещ името на първия издигнат храм. Във фестивала участие взимат не само фолклорни групи от Струмишко и други части на Македония, но и от региона на Петрич. По този начин параклисите и ежегодният празник в деня на св. Параскева Римлянка (8 август според използвания в Македония Юлиански календар) функционират като механизъм, обединяващ общността около общ символ на локална идентичност. Присъствието на авторитета на Ванга като компонент в състава на този символ създава потенциална възможност за разпространение на неговия обхват и отвъд държавната граница.

Междувременно от 2012 г. в с. Ново село, Струмишко, стартира друг процес, конструиращ Ванга като символ на локална идентичност. Става въпрос за официална инициатива, подета от бившия вече кмет на селото Петър Спасов. У него се заражда идеята да се изгради мемориален парк на Ванга при т.нар. *Анска чешма*. От тринадесетгодишна възраст до женитбата си Ванга живее в същото село. Именно в него тя е вдигната от „спуда” и ослепява. Ослепяването на Ванга и получаването на необикновената дарба се свързва от местните хора с Анската чешма. Тя е изхвърлена там от вихрушката, а впоследствие започва да чува глас, който ѝ казва да си измие очите на чешмата, за да си възвърне зрението. Вместо това обаче, тя получава дарбата си. Този разказ в различни варианти все още може да бъде чул от по-възрастните хора както в селото, така и в региона на Струмица като цяло. Именно подобни истории за живота на пророчицата в Ново село и свързаните с тях места са вкарани в употреба от местната община с цел развитие на туризма в селото по модела на Рупите в Петричко. Проектът предвижда ремонт на старата Анска чешма, изграждане на мемориален парк на Ванга около него и маркирането на места в селото, свързани с моменти от нейния живот и с процеса на превръщането ѝ във „*видовита жена*”. За момента в плановете на местната община не фигурира строеж на параклис. Причината е негативното отношение на Църквата към Ванга и нежеланието на бившия кмет да влиза в пререкание с нея. Изпълнението на проекта обаче вече поражда отрицателни реакции от страна на църковната институция, която порицава идеята.

Финансирането на строителните работи е предимно от дарения на местни фирми и физически лица, в което можем да видим една персонална стратегия за набавяне на социален капитал чрез инвестиране в един конструиращ се символ на локална идентичност. Според бившия кмет Петър Спасов се очакват дарения и от страна на петрички бизнесмени, които се чувстват длъжни на Ванга и искат да се почита и тяхното име заедно с нейното. Тази формулировка на кмета много ясно представя включването на пророчицата в стратегиите за печелене на авторитет и престиж, които са популярна тенденция в региона на Петрич. В момента между Ново село и Петрич текат преговори

за сътрудничество, чиято цел е Ново село да се развие като туристическа дестинация, свързана с църквата на Ванга в Рупите и къщата-музей в Петрич.

Въпреки че в Струмишко няма развит култ към Ванга, както в Петричко, реализирането на общинската инициатива в Ново село вече провокира пускането в обръщение сред местното население на позабравени или нови разкази и „легенди“ за пророчицата. Хората в селото охотно и с доза гордост споделят своите лични спомени и истории, свързани с Ванга, показват мястото, откъдето я е вдигнала „*snudama*“, и това, на което я е изхвърлила. Така всъщност Общината извършва едно селективно реконструиране на част от миналото на общността. Чрез разработването на ключови места от биографията на пророчицата като туристически дестинации се създава потенциална възможност за тяхното превръщане в „места на паметта“ (*lieux de mémoire* според термина на Пиер Нора (Нора 2004, 2005)). Въпреки че реализацията на проекта е все още на ранен етап, той е предпоставка както за затвърждаване на Ванга като символ на локална идентичност на територията на Струмишко, така и за разширяване на нейния култ, превръщайки Ново село в паралелна на Рупите поклонническа дестинация. С тази своя инициатива Общината заявява своето намерение да се превърне в своеобразен „менеджер“ на конструиращия се в Струмишко култ към Ванга.

В популяризирането на Ванга и нейния култ в пределите на Струмица, а и на Р. Македония като цяло, участие взимат и медиите в съседната ни държава. Статии и репортажи, свързани с двата представени по-горе случая, могат да бъдат открити в повечето електронни версии на македонски вестници и телевизии. В същото време много от публикациите за Ванга в българските медии се появяват и в македонските, с което съдействат за осъществяване на комуникацията между процесите на разнообразно конструиране на образа на пророчицата от двете страни на границата. Често македонските медии разискват и темата за идентичността на Ванга и прилагат различни доказателства в подкрепа на това, че е македонка. Един скорошен пример за това са залелите македонските електронни медии статии от началото на юни 2013 г., които преразказват публикация от фейсбук страницата на ОМО Илинден-Пирин. В нея се твърди, че самата Ванга се е определяла като македонка, като за довод се прилага снимка на паспорта ѝ, в който в графата за националност е записано „македонка“. Снимката светкавично обикаля македонските електронни медии и повдига бурна дискусия във форумите, в която се включват както македонци, така и българи (предимно от Петричко). Така благодарение на медиите дискурсът за Ванга в Македония се поддържа жив, с което участва в процеса на конструиране на образа на пророчицата и разпространение на нейния култ.

От изложеното дотук по отношение на Ванга виждаме, че макар в пределите на Р. Македония култът към пророчицата да не е развит в същата степен, както в България, нейният образ има трайно присъствие в общественото пространство. Това безспорно се дължи на онази част от нейната биография, която я свързва с региона на Струмица. Не случайно именно там откриваме активни процеси на употреба на нейната личност в разнообразни стратегии за легитимация на местни религиозни специалисти и свети места, за набавяне на социален капитал и за изграждане и развитие на туристически

дестинации. Всъщност тези стратегии дублират познатите ни от региона на Петрич, за което несъмнено допринасят както контактите между населението от двете страни на границата, така и медиите в двете държави, които осъществяват постоянен обмен на информация. В резултат на това в Струмишко започва процес на конструирание на образа на Ванга в символ на локална идентичност, който отдавна е налице в региона на Петрич. Хората от двете страни на границата не винаги влагат еднакво съдържание в този символ. За едните Ванга е повече „струмичанка“, отколкото „петричанка“; за някои тя носи ореола на светица, а за други е „видовита жена“; както видяхме, все по-често, особено в националистическия дискурс в публичното пространство, тя получава етикета „македонка“ или „българка“. Тази „ковкост“, която притежава един символ, му позволява да изразява различни неща, но по начин, който дава възможност за запазване и споделяне от членовете на една група на неговата обща форма (Cohen 1985: 18). Така, въпреки разликите във влаганото значение, факт е, че населението и в Петричко, и в Струмишко разпознава Ванга като символ и има съзнание за нейната споделеност.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Вълчинова 2002: Вълчинова, Г. „И ми се яви преко слава...“ Алтернативната религиозност и „контактът“ със свръхестественото. – Български фолклор, 2, 53-64.

Вълчинова 2006: Вълчинова, Г. Балкански ясновидки и пророчици от XX век. София.

Нора 2004: Нора, П. Места на памет. Т. I: От републиката до нацията. София.

Нора 2005: Нора, П. Места на памет. Т. II: От архива до емблемата. София.

Christian 1973: Christian, W. A., Jr. Holy people in Peasant Europe. – Comparative Studies in Society and History, 15, 106-114.

Cohen 1985: Cohen, A. The Symbolic Construction of Community. London/New York.

Valchinova 2002: Valchinova, G. Orthodoxie et communisme dans les Balkans: réflexions sur le cas bulgare. – Archives des Sciences Sociales des Religions, Vol. 119, 79-97.